

Halk Türkülerinde Avla İlgili Semboller

Behiye Köksel*

Sözlü Kültürde Sembol ve Simge Kavramları Hakkında

Şiir deyince, şiiri şiir yapan unsurlar içerisinde ilk akla gelenlerden birisi sembol ve imgelerdir. Sembol, simge, imge edebiyatın, dolayısıyla da onun bir şubesi olan halk edebiyatının anlam derinliğinin çözümlenmesinde ve daha iyi anlaşılmasında en önemli etkidir. Halk edebiyatının sadece şiir veya şiirli kısımlarında değil, bütün sözlü kültür ürünlerinde sembol olmazsa olmazlardandır. Divan edebiyatında mecaz ve mazmun bağlamında değerlendirilen sembol ve simgeler, sözlü kültürün doğası gereği insanlık tarihi kadar eski ve zengindir. Nitekim Divan şiirindeki mazmunun tanımı halk türkülerinde ve âşık şiirlerindeki sembolleri hatırlatmaktadır. "Mazmun, düşüncenin zekâya dayalı olarak beytin içine gizlenmiş hâli, inanç, din, efsane, örf, gelenek, kültür ve yaşama biçimine göndermeli olarak kodlanması ve klasikleşmiş, kalıplaşmış, ortak teşbihler sistemidir. Aynı kültürel havayı teneffüs eden, aynı inanca sahip, aynı malzemeyi, aynı sabit kurallar içinde kullanan şairlerin ortak mecazlarıyla örülen ve kalıplaşan bir şeydir."¹ Bir anlamda mazmunun görevini halk edebiyatında sembolik ifadeler karşılamaktadır. Ancak halk edebiyatındaki semboller, mazmundan, edebî değil, ama kültürel anlamda çok daha önemli göstergeler taşır. Mazmun kaynağını İran, Arap edebî geleneğinden alırken, sözlü kültürdeki semboller millî ve yerli kültürümüzden almaktadır.

Halk şiirimizin veya türkülerimizin sembol açısından zengin olması ritüelist okulun da dikkatini çekmiş 20. yy. ortalarına doğru bu konuyla ilgili araştırmalar yapılmıştır. Halk edebiyatında sembolik ifadelerin kullanılışı özellikle âşık edebiyatında bazen seçilerek olmuştur, ama anonim eserlerde çoğu zaman gayri-ihhtiyarî olmuştur. Şair, kültürü, gelenek ve inancı doğrultusunda şekillenmiş olan düşünce dünyasının kelimelerini kullanmış, mensup olduğu kültürün kodlarını yansıtmıştır. Halk türkülerindeki sembolün geri planında eserin

---

* Yrd. Doç. Dr. Behiye Köksel, Gaziantep Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Gaziantep.

¹ Nurullah Çetin, *Şiir Çözümleme Yöntemi*, Ankara 2004, s. 85.

yaratıcısının mensup olduğu toplumun ortak kültürü vardır. Halkın kültürünü yansıtan en önemli gösterge sayabileceğimiz halk türkülerinde kullanılan benzetmelerin, sembollerin bu açıdan değerlendirilmesi halk türkülerinin taşıdığı zenginliğin yanı sıra, kültürel geri planı da aydınlatacaktır.² Türk halkının inancı, edebî zevki, yaşam macerası, gelenekleri, tarihi, coğrafyası, sembolleri, imgeleri şekillendirmiştir. Farklı edebiyat ekollerindeki sanat telakkileri bunların kullanımını etkilemektedir. Klasik edebiyatın sanat anlayışı kelimelerin çeşitli anlamlar ifade edecek biçimde kullanılarak, anlam derinliğini ve zenginliğini amaçladığından mazmunlar seçilerek kullanılmış ve mazmunun birinci görevi de bu olmuştur. Sembol kavramı simge ve timsal anlamlarını da taşımaktadır. Sembol kavramı içerisinde mecazlar, benzetme ve istiareler de mevcuttur.

Bu makalede avla ilgili semboller, sembol açısından az araştırılmış avcılık kültürü bağlamında incelenmektedir. Avcılık sosyo-kültürel hayatın en eski uğraşlarından biri olup zamanla ekonomik bağlamından eğlence ve eğitim alanlarına bir kayma yaşamıştır.³

Avla ilgili sembollerin tiplerini *benzetme amaçlı kullanılanlar* ve *kişinin ruh hâlini yansıtanlar* olarak iki gruba ayırdık. Ayrıca bu sembollerin nasıl oluşmuş olabileceğini inceledik. Sembollerin oluşum biçimlerini de *mitolojik kaynaklı olanlar* ve *doğal karşılaştırma yoluyla oluşmuş semboller* olmak üzere iki grupta topladık. İncelenen türkülerde sembol, benzetme ve istiarelerin bir kısmı farklı bölgelerde büyük benzerlikler taşıırken; bir kısmı bir veya iki türküyü sınırlıdır. Yaygın olan semboller esas-kök semboller olarak değerlendirilerek, çalışma bunlar üzerine kuruldu. Bir kısmı ise geleneksel kullanımda ortak bir sembol olarak mevcut olmayıp şairin o andaki ruh hâlini yansıtırken ayrılıkla ve gurbetle alakalı anlam kazanan kişisel sembollerdir. Bunlar daha ziyade doğal benzetme yoluyla oluşmuş sembollerdir. Çalışmamızda avla ilgili sembollerin kullanımında daha çok avcı, avcıya yüklenen anlamlar, avcılık, av hayvanları, tuzak gibi konuların sembolik karakterde kullanılıp kullanılmadığı ve hangi anlamları taşıdığına dikkat edilmektedir. Bu anlamda avla ilgili semboller içerisinde *avcı, keklik, şahin, yeşil ördek, ceylan-ceren* vb. sıklıkla geçenlerin halk türkülerinin avla ilgili kök sembolleri olarak kabul edilmiştir. Zira türküler halkın kültür kodlarını geleneksel kullanımda yaygın olan kök semboller vasıtasıyla en kapsamlı ve gerçek şekilde yansıtmaktadır.

² Behiye Köksel, “Halk Türkülerinde Ayrılık ve Gurbet Sembolleri”, *3. Uluslar arası Folklor Konferansı Materyalleri*, Bakü 2005, s. 81-82.

³ bk. Fuzuli Bayat, “Sosyo-Ekonomik Bağlamı Avcılık Kültü ve Av İyeleri”, *Folklor/Edebiyat*, C. 11, S. 44, 2005/4, s. 49-60.

Halk Türkülerinde Avla İlgili Sembollerin Tipleri

1. Benzetme Amaçlı Kullanılan Av Sembolleri

Avcı:

Sözlü kültür ürünlerinin tarihî olaylarla sıkı bir şekilde bağlı olması, bağlamın metni oluşturması gerçeğinden yola çıkarak türkülerimizde avla ilgili bir dizi benzetme amaçlı semboller kullanıldığını tespit ettik. Nitekim ortaçağ eğlence avlarının, sürek avlarının hayvanlar üzerindeki olumsuz etkileri zamanla avcının halk türkülerimizde zalim, acımasız, duygusuz gibi anlamlar kazanmasına vesile olmuştur. Avcı ile ilgili semboller halk yaşamını birebir yansıtan türkülerimizde gerçek anlam kayması geçirmiş ve avcı bir nevi acımasızlık, zalimlik simgesine dönüşmüştür. Aslında avcı eski kültürümüzde önemli bir kişidir. Dede Korkut Kitabı’nda *av avlamak*, *kuş kuşlamak* işini yapan kişi, alplığın gereklerinden birini de bu vesileyle yerine getirmektedir. Oysa gerek klasik edebiyatta, gerek âşık ve gerekse tekke edebiyatlarında avcının taşıdığı geleneksel anlam değişikliğe uğrayarak acımasızlık olmuş, destan devrindeki karakterinden çok uzaklaşmıştır. Av işiyle uğraşan avcı, Divan şiirinin şairane bakış açısından acımasız ve zalimdir. Bunun en güzel örneklerinden birisi Fuzulî’nin *Leyla vü Mecnun*’undaki meşhur av sahnesinin tasviridir.

Kerem ile Aslı hikâyesinde de Kerem dağda avcılarının bir ceylana tuzak kurduklarını fark eder. Tuzak kurulan yavruları olan bir ceylandır. Âşık Kerem sazı eline alır ve türküsüyle avcılarının kurduğu tuzağı ceylana haber verir. Bu türkünün bir varyantını Gaziantep’te söylenen türküler arasında tespit etmiş bulunmaktayız.

Kova kova endirdiler yazıya

Tut ettiler al kınalı tazıya

İş başa düşünce bakma kuzuya

Kaç kuzulu ceylan yad avcı geldi

Yukarıdaki türkü örneğinde de görüldüğü gibi avcı, acımasızlığın, avcılık da tuzak kurmanın sembolüdür. O bakımdan avcının yaptığı iş, zalimlik olarak tasvir edilir. Doğa ile konuşan, kimi zaman doğa varlıklarını canlı kabul eden, onlara uğurlu, uğursuz gibi sıfatlar yakıştıran edebî romantik bakış açısının avcıya yüklediği anlam budur. Zira aşağıda kişinin ruh hâline bağlı sembollerde ifade edileceği üzere türküyü yaratan doğa ile bir bütündür. Sanatçı ruhun, hele de gurbette ve yalnızsa, yansımaları etrafındaki doğa unsurlarında görülür. Hatta edebiyatta kimi hayvanlar bülbül-âşık benzetmesinde olduğu gibi âşık-şairi temsil eder.

Avcının, avlanma işiyle meşgul olan kişi anlamının yanı sıra zalim, eziyet eden, tuzağa düşüren anlamında bir sembolik mana daha taşıması, klasik edebiyatta ve ferdî

karakter taşıyan halk edebiyatında da mevcuttur. Avcı, gurbet elde ve kimsesiz kişinin de çekindiği, niyeti avlamak olan kötü niyetli kişiyi de temsil eder. Kimi zaman da bu kötü niyetli kişi zalimdir, acımasızdır. Avcıdan çekinilir, kaçınılır. Bu sebepten beddualara da uğrar: Vuran avcının elleri/ Kırılısın iki kolları⁴

Bazen avcıya hitap türküyü yakanın kimsesizliğini ifade eder. Bir Azeri türküsünde olduğu gibi:

Aman ovcu vurma meni/ Men bu dağın ay balam maralıyam

Maralıyam maralıyam/ Ovcu elinden ay gülüm yaralıyam⁵.

Hayvan avlayan gerçek avcı, zamanla anlam genişlemesi sonucunda genç kızları tuzağa düşüren sembolik avcıya dönüşmüştür. Nitekim bir türküde de denildiği gibi genç kızlar tedbirli olup avcıların tuzağına düşmemelidirler:

Çaya indim oturmam

Elim suya batırmam

Ben bir güzel keklğim

Her avcıya tutulmam

Ezo Gelin türküsünde Ezo avcılarının aradığı bir bahtsızdır:

Önünde Sacır var geçmez orayı

Hep avcılar arar bahtı karayı (Gaziantep)

Avcının temsil ettiği kişilerden birisi de genç kızın inandığı, bağlandığı erkektir. Ama bu rolüyle de olumsuz bir tipi, hayırsız-vefasız, üzüp inciten sevgiliyi temsil eder.

Yaralıyam yaralıyam

Avcı vurmuş yaralıyam

Beni vuran avcı değil

Bir soysuza sevdalıyam (Gaziantep)

Ben havada uçar iken av ile tuttun beni

Ben pahamı bilir iken bir pula sattın beni⁶

Avcının sevgiliyle âşığın arasına giren, onların kavuşmasını engellemeye çalışan ağyar-rakip benzetmesiyle de karşımıza çıktığını görürüz:

Avcı yolda tuzak kurmuş yare geçilmez⁷

⁴ Doğan Kaya, *Anonim Halk Şiiri*, Ankara 1999, s. 289.

⁵ *age.*, s. 219.

⁶ İgnacz Kunos, *Türk Halk Türküleri*, hzl. Ali Osman Öztürk, Ocak 1998, s. 96.

Semboller, türkülerimizde kök sembol olarak veya benzetme amaçlı olarak kullanılır. Nitekim verilen örneklerde de avcının benzetme amaçlı kullanıldığında zalim kişi, aşık ve rakip benzetmelerini içerdiğini gördük. Bunların içerisinde kök semboller, avcının zalim, acımasız ve tehlikeli biri olduğunu gösterenlerdir. Bu konuda burada vermediğimiz daha pek çok örnek mevcuttur. Diğer benzetmeler ise böyle bir geleneksel karakter taşımaz. Bunlar türküyü yakanın sanatçı kişiliğine özgü benzetmelerdir.

Halk türkülerinde avcının çoğunlukla av işiyle uğraşan, av avlayan kişi olarak geçtiğini de unutmamak gerekir.

Av:

Av, çoğunlukla benzetme amaçlı olarak kullanılmaktadır. Bu amaçla kullanıldığında yalnız ve savunmasız kişiyi temsil etmektedir. Geleneksel manada bölgenin yabancısı veya güçsüz ve çaresizdir. Bu benzetme, av hayvanları ile verilir. Geleneksel semboller içinde kullanılan başlıca av hayvanları keklik, ceylan (ceren), ördek veya suna, şahin ve geyiktir. Av hayvanları kimi zaman da tabiat tasvirleri içinde yer alan unsurlardır. Bunlar tabiattaki doğal duruşları ile yer alırlar. Şair bir ortam içindedir ve bu, şairin duygularının da çevresidir. Etrafta kuşlar, ceylanlar, şahinler, turnalar, koyunlar, kuzular vardır. Bunların durumlarının tasviri şairin duygularının bakış açısıyla ilgilidir. Ancak benzetme ya da simge amacı taşımasa da kimilerince doldurma mısra olarak adlandırılan mısralarda geçen bu sözler kültürel bir geri plana bağlı olarak kullanılmaktadır.

Keklik:

Halk türkülerinde en fazla geçen av hayvanlarından biri olup, adeta türkülerle özdeşleşmiş bir sembol olmuştur. Sevgilinin çeşitli unsurları ya da tavırlarıyla ilgili benzetme amaçlı olarak kimi av hayvanlarına başvurulduğu görülmektedir. Bunlar çoğunlukla sevgiliyi temsil ederler. Bu hayvanların başında keklik gelmektedir. Kekliğin doğasında bulunan bazı özellikler ile sevgiliyle benzerliği kurulur. Sevgili ile benzerliği kurulması açısından keklik sembolü sadece halk türkülerine ve âşık şiirlerine özgüdür. Divan şiirinde böyle bir benzetmeye rastlamazsınız. Keklik yürüyüşü , sekişi ile sevgiliyle benzerlik taşır. Bilhassa "kınalı kekliğim" ifadesi bir çok türkünün bağlantı kısmında dikkatimizi çeker. Sevgilinin ellerinin kınalı olması ile kekliğin ayakları benzetilir. halk türkülerinde en fazla kullanılan sembol olan keklik bazı yerde av hayvanı, bazı yerde doğa varlığı olarak karşımıza çıksa da çoğu yerde sevgilinin ya da genç bir kızın sembolü olarak karşımıza çıkar:

Gel gel yanıma keklik/ Kasdın canıma keklik

---

⁷ *age.*, s. 24.

Al kınalı parmakların/ Batır kanıma keklik.

Yukarıdaki örnekte *keklik* doğrudan sevgili yerine kullanılmıştır. Halk türkülerinde sevgilinin kendisini çağrıştıran, sevgili yerine kullanılan bir sözcüktür. Halkımız kekliği şaşılacak derecede sevmiştir. Kekliğin çok yaygın rastlanılan bir doğa varlığı olması da bunda etkilidir. Kekliğin duruşu, sekişi ile ilgili benzerlik unsurlarının yanı sıra bir av hayvanı olması da elde edilmek istenilen av-sevgili simgesinin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Âşığın kendi hâli ile kekliği benzettiğine de rastlarız. Keklik âşığı temsil etmez , ama kekliğin duruşunda gördüğü hüznün hâline kendi hâlini benzetir şair.

Ördek:

Sevgiliyle ilgili benzetme unsuru av hayvanlarından birisi olan ördeğin, halk türkülerindeki yeşilbaş ördek ve suna türleri geçmektedir. Halk türkülerinde ve aşık şiiirlerinde geçen kaza benzeyen büyük bir ördek olan suna, doğrudan doğruya sevgilinin simgesidir. Sevgilinin salınışı ve boyu sunaya benzetilir. Suna, sevgili için türkülerde çok geçen bir ortak benzetme unsurudur. *Suna gelin* halk türkülerinin kalıplaşmış ifadelerinden birisidir.

Ördek uçtu viran kaldı güllümüz (belalı yar)

Sen gidersen nice olur halımız (belalı yar)

Dört gaziler yaman di yaman / Gelen sunam kim idi⁸

Halk türkülerinde habercilik özelliği turnaya ait olmakla birlikte ördeğin de haberci olarak gönderildiğine rastlarız, ancak bunu ferdi bir sembol olarak almak yerinde olur, yaygın değildir:

Ördek suya dal da gel/ Yardan haber al da gel⁹

Kimi zaman şair hangi ördek türünden bahsettiğini belirtirken, kimi zaman da yeşilbaşlı gövel ördek, yeşilbaş ördek diyerek hangi ördek türünü kastettiğini açıklar. Av hayvanlarının sembolik ya da benzetme amaçlı da olsa halk türkülerinde kullanıldığı türlerde coğrafi faktör de etkilidir. Şair, kimi zaman etrafındaki coğrafyada gördüklerine bir anlam vermiş, tasvir etmiş veya benzerlik bulmuş; kimi zaman da halk şiiirinin kalıplaşmış benzetmelerinden faydalanmıştır. Bu amaçla hangi av hayvanlarının hangi bölgelerde daha sık bulunduğu hususunu dikkatten kaçırmamak gerekir.

Doğa varlıklarına insan benliği vermek, onları kişileştirmekle ilgili halk şiiiri bakışı ördeği, kazı da kişileştirir: *Ördek gelir güle güle/Yüzer suya dala dala*¹⁰

⁸ Melih Duygulu, *Gaziantep Türküleri*, İstanbul 1995, s. 80.

⁹ Mehmet Yardımcı, *Halk Şiiiri Aşık Şiiiri, Tekke Şiiiri*, Ankara 1999, s. 111.

¹⁰ K. K. Şahin Seyran, 1977, Gaziantep, Mesleği mühendis; derleyen Tuba Özel.

Ceylan-maral-ceren :

Ceylan, genel olarak şiirimizde çok rastlanan bir benzetme unsurudur. Türkülerimizde ceren olarak geçen ceylan, sevgiliyi temsil eder. Sevgili yerine ceren sıklıkla kullanılır. Ceylanın görünüşü ile ilgili unsurlar bu benzerlikte etkilidir. Ceylanın bu şekilde kullanıldığı çok sayıda türkü mevcuttur.

Şu cerenin kaşı gözü sürmeli

Şu cereni nerde bulup sevmeli

Şu cerenin sulağına varmalı¹¹

Dağlarda gezen ceylan değil sevgilidir:

Bu dağda bir maral var

Başına tirme şal var¹²

Sevgili kimi zaman da ceylanın kendisi değil, yavrusudur. Bu ceylan yavrusunun gözleri karadır ve ağlamaktadır: *Ağlama ceylan balası/ Gider gözün karası*¹³

Şahin:

Halk türkülerinde en fazla geçen av hayvanlarından olan şahin benzetme amaçlı kullanıldığında sevgili ya da genç kıızı temsil eder. Benzetme amaçlı semboller arasında fazla kullanılmamıştır. Şahinin bakışı ile sevgilinin bakışı arasında benzerlik kurulduğuna rastlanmaktadır: *Ey şahin bakışlı bülbül avazlı*

Bir kına türküsünde genç kızın yavru şahine benzetildiğini görürüz. Genç kızın ağzından söylenen bu türküde şahin, avcı değil, av olarak yer almış, böylece geleneksel bir kullanım olan av-geç kız benzerliği kurulmuştur:

Ben bir yavru şahin idim uçtum yuvadan

Aranızda hor göründüm çıktım aradan¹⁴

Bilindiği gibi şahin avcı bir kuştur. Hal böyle olunca, av hayvanı olarak tasvir edildiği dizelerde avcının acımasızlığı ile benzer bir bakış açısıyla tasvir edildiği görülür. Avcı kuş olan şahinin diğer bir simgesel karakteri avcı olmasıdır. Şahinin avcı kuş olarak geçtiği dizelerde avcının acımasızlığı, şahinin özellikleri arasında yer alır. Bazı türkülerde şahinin avcı ile aynı tutulduğu açıkça ifade edilir:

İki turnam gelir akli karalı

Birin şahin vurmuş biri yaralı

¹¹ Kaya, *age.*, s. 151.

¹² *age.*, s. 220.

¹³ *age.*, s. 168.

¹⁴ Kunos, *age.*, s. 28.

O yavruya sorun aslı nereli¹⁵

Burada şahinin avladığı kuşlar arasında turnanın mevcut olması, turnanın halk türkülerinde başka fonksiyonlarının yanı sıra genç kızın temsilcisi olması sebebiyledir. *Bülbül ne yatarsın Çukurova'da/ Eşin şahin kapmış kendin yuvada* türküsü örneğindeki benzer tasvirler mevcuttur. Şahinin avcılığından en fazla etkilenenlerden birisi de şairi temsil eden bülbüldür.

Yarım kanatlanmış uçmanın çağı

Ancak şahin alır böyle bir avı (Gaziantep)

Bu Gaziantep türküsü şahinin bir avcı kuş olduğunu sevgili-av, âşık-şahin benzetmesi ile vermektedir.

Puhu kuşu:

Halk türkülerinde kullanılan sembollerin bir bölümü geleneksel semboller, bir bölümü de kişinin ruh hâline göre ortaya çıkan sembollerdir. Bu manada yukarıda buraya kadar incelediğimiz semboller kök sembollerdir. Çeşitli yörelerdeki türkülerde, mesela sevgili ile ilgili bir benzetme yapılırken, haberci seçilirken bu sembollerin çok sayıda örnekleri mevcuttur. Şimdi vereceğimiz örnek puhu kuşuyla ilgilidir. İncelediğimiz türküler içerisinde sadece iki yerde puhu kuşunun geçtiğini, bu türkülerden birisinin de sadece puhu kuşuna ayrılmış olduğunu gördük. Şairin bu türküde kullandığı puhu kuşu-sevgili benzetmesini tamamen şairin ruh hâlinde doğmuş bir sembol olduğu kanaatindeyim:

Çıka çıka ben bu dağı yoruldum

Ben puhunun gözlerine vuruldum

Puhu sana ben bu dağda kul oldum¹⁶

Tespitlerimize göre puhu kuşu iri cins bir baykuştur. Baykuş türünden kuşlar, daha doğrusu baykuş halk türkülerinde özellikle ağıtlarda bir yerin terkedilmişliğini, viran oluşunu, uğursuzluğu çağrıştıran anlamlarda kullanılmıştır.

Turaç:

Keklik cinsinden ve günden güne nesli tükenen turaç kuşu da puhu gibi şairin kişisel ruh hâlinde kaynaklanan bir semboldür. Bir Çukurova türküsünde rastladığımız turacın bölgesel bir etkiyle türküde yer aldığını da düşünüyoruz: *Çukurova turaç almış/ Ellerinde turaç senin*¹⁷

¹⁵ *age.*, s. 50.

¹⁶ *age.*, s. 85.

¹⁷ Kaya, *age.*, s. 302.

Turna:

Turna gibi halk türkülerinin en yaygın esas sembolünü böyle bölümün sonuna alışımızın ve önemiyle hiç uyumlu olmayacak derecede kısa yer verişimizin sebebi , turnayı av hayvanları arasında alıp almama konusunda tereddütlerimizdir. Eğer bir av hayvanı olarak avlandığı bölgeler varsa bile bunlar çok sınırlıdır. Bunun sebebi turna ile ilgili olarak halk kültürümüzde turnanın uğurlu olduğu, turnanın avlanmasının günah sayıldığı gibi inançlardır. Turnanın halk türkülerinde kazandığı anlam göçmen kuş olmasına bağlı olarak haberci anlamıdır. Turna ayrıca kız, güzellik sembolüdür. Doğal varlığı anlamında kullanıldığı zaman da sevgiliyi çağrıştıran sıfatlarla tasvir edilir.

2. Kişinin Ruh Hâlini Yansıtan Semboller:

Sözlü kültürümüzün en lirik türlerinden olan türkülerimiz aslında onları oluşturanların iç dünyasıdır. Bütün semboller, hatta av ve avcılık sembolleri de insan merkezli olup türküyü çağırmanın ruh hâlinin tercümanıdır. O bakımdan türkülerimiz duygu ve düşüncelerimizin sembolik dilidir de diyebiliriz.

Halk türkülerinde doğa varlıklarının türküyü yaratanın bakış açısına göre anlam kazandığını, kişinin duygu hâlini doğa varlıklarında yansıttığını sıklıkla görmekteyiz. Böyle metinlerde şairin hüznü, ayrılık acısı, yalnızlığı doğa varlıklarıyla paylaşılır. Kendi ruh hâlinin doğa varlıklarında yansıdığını görmek türküyü yakanın acısını doğayla paylaşması anlamına gelmektedir.

Halk türküsünü yakan isimsiz halk sanatçısı tabiat ile iç içe bir yaşantı sürdürmektedir ve bu da şiire yansır, kendi durumuyla tabiat arasında bir ilişki kurar. Bu ilişki, tabiat varlıklarıyla insanın durumu arasında benzerlik kurma, diğer bir deyişle tabiat varlıklarını kişileştirme; tabiat varlıklarını sevincin ya da kederin ortağı sayarak onlarla söyleşme ve tabiat varlıklarına çeşitli görevler yükleme biçimlerinde karşımıza çıkmaktadır. Kişi yalnızsa, etrafında bu yalnızlığı paylaşacak kuşlardan, dağlardan başka ne vardır? Doğa unsurlarına kişilik özellikleri atfedilmesinin bu görünen sebebinin yanı sıra bir önemli sebebi de eski Türk inancında doğa varlıklarının bir ruhu olduğuna, canlı olduklarına inanılmasıdır. Şamanlık inancına göre “bütün dünya ruhlarla doludur. Dağlar, göller, ırmaklar (yer-su) hep canlı nesnelere. Takdis ettikleri dağlar, ırmak ve göller şamanistler için yalnız coğrafi isimler

değil, fakat konuşan, duyan, evlenen, çoluk çocuğa sahip varlıklardır.”¹⁸ Bu görüş İslamî bir nitelik kazanmış olarak Türk tasavvuf edebiyatında da karşımıza çıkar.

Konar-göçer Türk halkı yaşamı boyu tabiatla iç içe olmuş, tabiatı canlı olarak algılamış, sembollerinde de doğayı kutsamıştır. Atlı göçer kavimlerin dünyasında önemli yer işgal eden doğa, kültürün bir parçası olmuş türkülerimizde sembolik bir dille tasvir edilmiştir. Hür yaşaması, kışın kışlağa, yazın yaylağa taşınması ile Türk'ün hayatı göçer kuşların hayatını bir bakıma tekrarlamıştır. Onlarla doğduğundan beri tanışmaktadır. Üzüntüsünü doğa ile paylaşan kişi, doğa varlıklarının niteliklerine göre onlardan yardım umar, onlara görev verir ve kendine dost edinir. Gurbette çaresiz, habersiz kalmış kişi kuşlara sorar yarin haberini:¹⁹ *Uçan kuştan haberini sorarım*. Kuşlarla ilgili benzetme ve sembolleri, kuşların içerisinde av ve avcılar olması sebebiyle dikkate aldık. Kişinin ruh hâlini yansıtan sembollerde büyük ölçüde doğa varlıklarının kişileştirilmekte olduğunu görmekteyiz :*Ördek suya dal da gel/Yardan haber al da gel*, dizelerinde ördek âşğın haber alabileceği tek varlık gibi görünüyor. İki keklığın bir pınara geldiği, iki turnanın birinin yaralı olması, yeşil ördeğin çift gidip tek dönmesi gibi ifadeler şairin duygularının doğaya yansımaları gösteriyor. Özellikle avcı kuşların avı olan bülbülü şair ruh hâlini yansıtmak için seçer. Şu türküde de şair kendini turnayla benzetir: *Ben bir turna idim uçtum havaya/ Kanadım kırıldı düştüm ovaya*.²⁰

Türkülerde Avla İlgili Sembollerin Oluşumu

1. Mitolojik İnançlara Bağlı Ancak Anlam Kaymasına Uğramış Av Sembolleri:

Tarihin yaşı kadar eski olan avcılık kültü beraberinde bir dizi semboller de oluşturmuştur. İlk olarak mitolojik çağın inanç öbeğiyle anlam kazanan avcı ve av imgesi tarihî çağa geçilmesiyle yeni anlam genişlemesi, daralması ve kayması sonucunda bazı ilave semboller de kazanmıştır.

Genelde sözlü kültür, özelde türküler, zamanları hatta mekanları aşarak bizlere avla ve avcıyla ilgili değişik semboller ulaştırmıştır. Coğrafya değiştirmek maddi kültür varlıklarının terk edilmesini zorunlu kılabilir, ama taşınabilen sözlü kültür hazinesini etkilemez. Sözlü kültür varlıkları yeni kültürlerle ve inançlara karşı da dayanıklıdır. Taşınan kültür varlıkları içerisinde inanışlar, eski dine ve medeniyete ait öğeler önemli yer tutar. Bunlar değişim gösterse bile zamana karşı dayanıklılığını korumuştur. Bu açılarından

¹⁸ Abdulkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara 1972, s. 50-51.

¹⁹ Köksel, *agm.*, s.83-84

²⁰ Kunos, *age.*, s. 35.

bakıldığında halk türkülerindeki sembollerin bir bölümünün kaynağını eski Türk inancı, medeniyet dairesi içinde bulmaktayız. Av törenleri, avların kendileri, bu törenlerin hazırlıkları, usulü ve kuralları, avların paylaşılması zengin bir kültürel-âyinsel daire oluşturmuştu. Av, hem geçimi ve yaşamı sağlayan, hem de kolaylaştıran bir olgu idi. Avlar törensel bir karakter de taşırdı. Sığır törenleri de denilen bu av törenleri dinî-kutsal bir karakter taşımaktaydı. “Totemin senede bir kere büyük teşarük maidesi olarak semiyeyece tenavülü lazım geldiğinden ve bunun avlanması için de sürgün avı iktiza ettiğinden sığır dini ayinlerin en büyüklerinden sayılırdı.”²¹

Türkler bütün zamanlarda yaşamları icabı hayvanların dünyasıyla iç içe olmuş, takvimlerini, sanat üsluplarını hep hayvan sembolleri ile süslemişleridir. Nitekim tarihin çeşitli dönemlerinde güçlü devletler kuran Oğuzların her boyunun bir ongununun olması da bunu onaylar. Bu ongunların bir bölümü av hayvanlarıydı. Bu özellikteki ongunların bazıları şunlardır:

Kayı boyunun kuşu *şunkar*: Anadolu’da *sungur* olarak geçen bu kuşla ilgili olarak Ögel, önem verilen av kuşlarından biri olduğuna dair bilgi vermektedir.

Alka-Evli boyunun kuşu *köykenek*: Kelimenin Kırgızca’daki bir doğan çeşidi olan *küyküden* gelmiş olabileceğini söyleyen Ögel, bunun bir avcı kuş olduğunu belirtmektedir.

Halk türkülerinde geçen av hayvanları içerisinde Oğuz boyunun ongun kuşlarının bulunduğu görülmektedir. Türkülerde elbette ongun anlamı taşımamaktadır. Ancak ister benzetme amaçlı olsun, isterse doldurma mısra tabir edilen mısralarda kullanılmış olsun, seçilişlerinde eski kutsal karakterlerinin etkilerini bulmak mümkündür, şimdi şu türküyü bu açıdan gözden geçirelim:

Yükseğinde yavru şahin beslenir
Niçin gitmez Yıldız Dağı dumanın
...
Şahin yuva yapmış öter kuşun var
Kerem gibi ne belalı başın var²²

Şahinin burada ulaşılmaz olduğunu, başı dumanlı Yıldız Dağı’nın zirvelerinde bulunduğunu, buralarda yuva yaptığını görmekteyiz. Ne avlamakta, ne avlanmaktadır, tıpkı mitolojideki gibi, yüksekte ve yukarda olmanın sembolü durumundadır. Bu türküde şahin ayrıca şairin ulaşamadığı bir yerde olduğu için uzağı ve ulaşılmazlığı simgelemektedir.

²¹ Ziya Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi*, İstanbul 1976, s. 364.

²² Yardımcı, *age.*, s. 100.

Kaynaklardaki ongun kuşlar içerisinde halk türkülerinde en fazla geçen kuş şahindir. Türkülerde kimi zaman sevgilinin bakışının benzetildiği, kimi zaman da doğa tasvirleri içerisinde şairin bahsetmeden geçemediği şahin kuşu, Reşideddin’in kaydettiği Oğuz’un ongun kuşlarından. Ögel, Mütercim Asım’dan naklettiği bilgilerde şahinin bir av kuşu olduğunu ve onunla ekseriya turna avlandığını söylüyor.²³ Bu bilgi Anadolu’da bugün avlanmasının uğursuzluk sayıldığı turnanın bir zamanlar bu kutsiyeti taşımadığını ve avlanabildiğini göstermektedir.

Av hayvanlarına dokunmanın, onları avlamanın zalimlik sayılmasını, bu hayvanların ongun kuşlar olarak kabul edildiği dönemlerde avlanmalarının yasak olmasıyla, hatta kült oluşlarıyla ilişkilendirmek mümkündür. *Atmacayı vurdular/Bir avuç kanı için* diyen şairin taşıdığı kültür kodları irdelendiğinde atmacanın, *yapar, kırgu kuşu* adıyla mitolojik kaynaklarda mevcut olduğu görülür. *Kırgu (kırguy, karguy, kırkuy)* sözcükleri, atmacanın yanı sıra serçeyi de karşılamaktadır.

Türkülerde rastladığımız kuşlardan *laçin* de Oğuz boylarından Avşar boyunun ongunudur. *Ah laçin, can laçin, can sana kurban laçin* türküsünde türkü yakanın sevgi ve hayranlığını kurban olma deyiimiyle ifade ettiği *laçin*in mitolojide hangi kuşu karşıladığı hususunda değişik görüşler vardır. Ögel’den nakille Lehçe-i Osmani “beyazlı, kızıl ayaklı şahin, Kuzey Altay lehçelerinde ve Doğu Türkistan’da doğan, Osmanlı kaynaklarında ise ak şahindir”.²⁴

Kök sembol olarak avcının acımasızlık simgesi içermesi temel olarak şaman inancına bağlanmaktadır. Türk Şamanlığı’nda şamanın hayvan ana rolünü anlatan metinler konumuz açısından dikkate değer bilgiler içermektedir. Fuzuli Bayat’ın *Türk Şaman Metinleri* adlı kitabında²⁵ şamanın hayvan anası anlatılırken, büyük Şamanların hayvan anasının ren geyiği, küçük Şamanların geyik; Yakut ve Tungus Şamanları ile ilgili bir anlatmada Yakut Şamanının hayvan anasının mavi renkli boğa, Tungus Şamanının ise benekli boğa olduğu; ayrıca manevi manada da olsa şamanın avcılığından bahis vardır. Sosyal ve dinî işlemi son derece önemli olan şamanda gördüğümüz hayvan ana kültü hayvanların avlanmasının acımasızlık sayılması bakış açısının geri planını aydınlatılabilir.

Türkülerde geçen ve avcı karakter taşıyan kimi hayvanlar vardır ki bunlar realitede mevcut değildirler. Bu hayvanlar türkülerde sembolik anlam kazanmıştır. Konumuz av olunca

²³ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi 1*, Ankara 1998, s. 368.

²⁴ *age.*, s. 362.

²⁵ Fuzuli Bayat, *Türk Şaman Metinleri*, Ankara 2004, s. 116-117.

kuşların türkülerde bir hayli yer aldığını gördük. Türkülerde mitolojik bağlamda avcı bir kuş olan *hüma kuşu* da dikkati çekmektedir. Ansiklopedik tanıma göre hüma, “Hint Okyanusu adalarında bulunan, güvercin büyüklüğünde, zümrüt yeşil kanatlı, kemikle beslenen, üzerinden geçtiği kişilere zenginlik ve mutluluk getireceğine inanılan mitolojik kuş”tur.²⁶ Bahaeddin Ögel, Çepni boyunun ongunu humay (kumay) kuşunun efsanevi bir ad olmakla birlikte bugün yaşayan kuşlara da verildiğini söylemektedir: “Huma veya hüma, Kırım’da en iyi cins kartallardan birine verilen bir addır. Bu kuşun adı, Kırgız lehçesinde kumay olmuştur. Kırgızlar, (Vulturidae) türünün en büyük cinsine kumay derler. Bu, akbaba cinsinden, kar-kuşu da denilen büyük bir kartaldır.”²⁷ Hüma kuşu, her ne kadar başvurduğumuz kaynaklardaki tanımlarında mitolojik bir kuş olarak karşımıza çıktıysa da bizim kanaatimiz hümanın aynı zamanda vaktiyle yaşayan, -belki şimdi de yaşıyor- bir kartal türüne de verilen bir ad olduğudur. Buradan şu sonuca varabiliriz; Anadolu’da halk inanışları arasında ve masallarda yaşayan hüma kuşu ile ilgili inanışın kökeninde eski Türk kültürü ve inanışı mevcuttur. Eğer hüma, Ögel’de kayıtlı olduğu gibi Kırım’da yaşayan bir kartal türü ise biz kartalın şaman kültüründe kutsal sayılan ya da ongun olarak kabul edilen hayvanlar içerisinde en önemli kuş olduğunu biliyoruz.²⁸ Türkülerimizde kartalın pek bulunmamasına karşılık hüma kuşunun sıklıkla geçmesi, birinin fonksiyonunun diğerinin üstüne geçmiş olması sebebiyledir. Bu mitolojik kuş, kartalı temsil ediyorsa şayet kartal da bir avcı kuştur.

Yukarıdaki benzetme ile ilgili sembollerde geçen ve değerlendirmemizde kişisel bir ruh hâlini ifade ettiğini ifade ettiğimiz puhu kuşunun tüyleri Türk Şamanlığında şamanın kostümünde kullandığı süsler arasındadır. Geyik ya da koyun derisinden yapılmış ve büyük bir kuşu andıran Teleüt Şamanlarının giysilerinde puhu kuşunun tüylerinin takılı olduğu omuzdan aşağı sarkan ve kanada benzeyen püsküller mevcuttur.²⁹ Kartal, geyik gibi hayvanlarla ilgili tüyler, kemikler, v.s. de şamanın kostümünde kullandığı eşyalardandır.

2. Doğal Karşılaştırma Yoluyla Oluşan Semboller:

Yapısal olarak benzetme amaçlı kullanılan sembollerin çoğu doğal karşılaştırma yoluyla türemiştir. Bu benzetme ve istiarelerin anonim türkülerde büyük ölçüde ortak olduğu görülür. Nitekim bunu aşağıdaki örnekler de teyit etmektedir:

²⁶ “Hüma”, *Meydan Larousse*, C. 9, 1994, s. 254.

²⁷ Ögel, *age.*, s. 365.

²⁸ Behiye Köksel, “Sözlü Kültür Geleneğinde Hüma ve Anka Kuşları”, *1. Türk Medeniyetlerinde Sözlü Kültür Sempozyumu Bildirileri*, Denizli 2002.

²⁹ Saadettin Buluç, “Şaman”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 11, Milli Eğitim Bakanlığı yayınları, İstanbul 1979.

Ceren-sevgili: Kurulan benzerlikte ceylanın ürkekliği ve güzelliği,

Ceren-bakış: Kurulan benzerlikte cerenin gözünün güzelliği,

Keklik-genç kız: Kurulan benzerlikte keklığın güzelliği,

Keklik yürüyüşlü: Benzetmede keklığın sekişi,

Kınalı keklik : Kurulan benzerlikte keklığın ayaklarının rengi

Ördek-Sevgili: Ördeğin güzelliği, ördeğin yüzüşü sevgilinin güzelliği

Güvercin-Sevgili: Kurulan benzerlikte keklığın güzelliği,

Puhu-Sevgili: Kurulan benzerlikte keklığın güzelliği,

Av-çaresizlik: Bilhassa tuzağa düşmüş av çaresizliğin örneğidir.

Şahin-avcı: Şahin avcı bir kuştur.

Şahin-sevgili: Şahinin gözü, biraz da yüksekte olup yüksekte bakması sebebiyle bu benzerlik kurulmuştur.

Doğal benzetme yoluyla oluşmuş olan semboller, doğa varlıklarının özelliklerinden doğmuştur. Bunlar arasında önemli bir yer tutan sevgiliyle ilgili benzetme unsurlarında hayvanların güzel olanları seçilmiştir.

Sonuç

Kullanılan sembol her zaman sadece simgelerin ve imgelerin sonucu olmaz. Nesnelere ve varlıklar, kimi zaman sembolik anlam taşımadan yani doğal gerçeklikleri içinde tasvir edilir. Mesela avcı her zaman zalim ve acımasız tasvir edilmez, av avlama işiyle uğraşan kişi anlamında da geçer. Tabiatla iç içe bir hayat yaşayan kişi çevresini tasvir ederken şahinlerden, kuşlardan, geyiklerden sık sık bahsedecektir.

Yukarıdaki türkülerde şahinin kazandığı benzetme ögesinden bahsettik. Şahin bir av hayvanı olarak doğal durumuyla da sık sık geçer. Bu ifadeler sembolik bir anlam taşımamaktadır, ancak halkın yaşantısındaki yerini, doğa ile insan ilişkisini, türkü yakanın doğayı sembolik olduğu kadar gerçekliği içinde de tasvir ettiğini göstermektedir.

Bülbül ne yatarsın Çukurova'da/ Eşin şahin kapmış kendin burada dizeleri doğada şahinin bülbül için bir tehlike oluşturan avcı kuş olduğunu ifade ediyor. Bu dizeler şairin durumundaki yalnızlığı dolaylı olarak bize anlatıyor. Türküler, şahinin avcı kuş oluşunun yanı sıra yükseklerde yaşama özelliğini de duyurur : *Yükseğinde yavru şahin beslenir*.

Şahinin yanı sıra diğer sembolik anlamlarla türkülere girmiş av hayvanları da benzetme ya da simge anlamı dışında doğal varlığı içinde tasvirlerde yer alır.

Çalışmamız türkü metnlerinin konumuz açısından incelenmesine dayanmaktadır. İncelediğimiz türkü örneklerinin büyük bir bölümü Gaziantep yöresine aittir. Gaziantep yöresine ait olan burada örneklerine yer verdiğimiz türkülerin bir kısmı kendi derlemelerimiz bir kısmı da arşiv kaynaklarındandır. Buradaki örnekler arasında çeşitli bölgelerden seçilmiş olanlar da vardır, çünkü konumuz açısından ilgili bölgemizden seçtiğimiz örnekler yetersiz kalmıştır. Bölgesel sınırlamayı kaldırmamızın sebebi Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde ve Türk dünyasının değişik bölgelerinde söylenen türkülerin muhteva bakımından benzerlikler göstermesidir. Bölgesel farklılık bazen sadece ezgide olmaktadır. Ortak ve zengin bir kültür hazinesi olan halk türkülerimizde kullanılan benzetmeler, semboller, mecazlar, Türk milletinin kültürü, tarihi, estetik duyguları, yaşam biçimi, düşünce ve inanış sistemi ile şekillenmiştir.

Kaynaklar

- Bayat, Fuzuli, “Sosyo-Ekonomik Bağlı Avcılık Kültü ve Av İyeleri”, *Folklor/Edebiyat*, C. 11, S. 44, 2005/4.
- Bayat, Fuzuli, *Türk Şaman Metinleri*, 3 ok yayınları, Ankara 2005.
- Buluç, Saadettin, “Şaman”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 11, Milli Eğitim Bakanlığı yayınları, İstanbul 1979.
- Çetin, Nurullah, *Şiir Çözümleme Yöntemi*, Ankara 2004.
- Duygulu, Melih, *Gaziantep Türküleri*, İstanbul 1995.
- Gökalp, Ziya, *Türk Medeniyeti Tarihi*, İstanbul 1976.
- “Hüma”, *Meydan Larousse*, C. 9, 1994.
- İnan, Abdulkadir, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara 1972.
- Kaya, Doğan, *Anonim Halk Şiiri*, Ankara 1999.
- Köksel, Behiye, “Halk Türkülerinde Ayrılık ve Gurbet Sembolleri”, *3. Uluslar arası Folklor Konferansı Materyalleri*, Baku 2005.
- Köksel, Behiye, “Sözlü Kültür Geleneğinde Hüma ve Anka Kuşları”, *1. Türk Medeniyetlerinde Sözlü Kültür Sempozyumu Bildirileri*, Denizli 2002.
- Kunos, İgnacz, *Türk Halk Türküleri*, hzl. Ali Osman Öztürk, Ocak 1998.
- Ögel, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi 1*, Ankara 1998.
- Yardımcı, Mehmet, *Halk Şiiri Aşık Şiiri, Tekke Şiiri*, Ankara, 1999.